

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ У ВНЗ

Початок ХХІ ст. ознаменувався зростанням уваги до наукових досліджень, виконаних на основі системного підходу, які відбуваються у вищій школі, що зумовлено, перш за все, якісним піднесенням процесу пізнання навколишньої дійсності, успіхами розвитку наукових надбань, прагненням пізнати різноманітні явища і процеси в їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, побудувати певні моделі систем у навчально-виховному процесі вищої школи. Природно, що поява професіоналів у галузі психології повинна бути забезпечена новою й продуктивно працюючою системою їх фахової підготовки у вищій школі, яка покликана формувати досвід майбутнього суб'єкта професії. На нашу думку, одним з дієвих підходів до формування професіоналізму майбутніх психологів в умовах вищої школи є саме системний підхід.

Мета статті – теоретично обґрунтувати системний підхід до формування професіоналізму майбутніх фахівців з психології у ВНЗ.

Вивчаючи будь-яке явище, завжди доцільно здійснити аналіз витоків його дослідження. Тому вважаємо за доцільне окреслити філософські та наукові контури феномену системності. Перші уявлення про систему знаходимо ще в античній філософії, де розроблено онтологічне тлумачення системи як упорядкованості й цілісності буття.

Давньогрецька науково-філософська думка, представлена ідеями Евкліда, Платона, Арістотеля, обстоювала ідею системності знання, що набули розвитку як у системно-онтологічних концепціях Б. Спінози й Г. Лейбніца, так і в побудовах наукової систематики ХVІІ–ХVІІІ ст., що здійснювала природне (а не телеологічне) тлумачення системності світу. Філософія Нового часу термін “система” застосовувала в науковому знанні у двох аспектах: як заперечення системного характеру науково-теоретичного знання (Е. Кондильяк) та як спроби філософського обґрунтування логіко-дедуктивної природи систем знання (І.Г. Ламберт) [3, с. 463].

Аналізуючи наукову літературу з теми дослідження, доходимо висновку, що системи мають найрізноманітніші форми. При цьому деякі автори виділяють технологічні, біологічні, соціальні й педагогічні системи, а під системою розуміється сукупність елементів, які взаємодіють і становлять цілісне утворення, що має інші властивості стосовно її елементів [10, с. 66].

У працях різних науковців знаходимо визначення предмета нашого дослідження. Так, системолог Дж. Клір дає таке визначення: “Система – безліч елементів, що перебувають у відносинах або зв'язках один з одним, що утворюють цілісність або органічну єдність” [5, с. 14]. В.Г. Афанасьєв визначає систему як “сукупність об'єктів, взаємодія яких зумовлює появу нових інтегративних якостей, не властивих окремо взятим компонентам,

що утворюють систему” [2, с. 99]. Аналізуючи праці провідних системологів, таких як: С.І. Архангельський, Ю.К. Бабанський, В.П. Беспалько, М.А. Данилов, Т.А. Ільїна, Ф.Ф. Корольов, А.Т. Куракін, Л.І. Новикова, Б.Г. Юдін та інших, – можемо припустити, що система активно впливає на свої компоненти, перетворюючи їх відповідно до власної природи.

Вживання терміна “система” є актуальним практично в усіх сферах наукової та практичної діяльності педагогіки, зокрема педагогіки вищої школи. Проблемам визначення властивостей компонентів системи та їх впливів на набуття нових властивостей усієї системи присвятили увагу багато вчених. Серед них можна зазначити Й. Блауберга, О. Уймова, В. Макарова, А. Сараєва, Л. Блюменфельда, В. Тюхтіна, В. Садовського та інших, результати наукової діяльності яких дали змогу визначити категорії системного підходу, шляхи та перспективи його застосування в різних сферах науки [9, с. 5].

Так, “педагогічна система” описує основні зв’язки та відносини, структуру й організацію об’єкта [1, с. 157], а Г.Н. Александров під педагогічною системою розуміє систему, що характеризується цілеспрямованим щодо розвитку того, хто навчається, функціонуванням, особливими структурами, зв’язками й відносинами між її елементами [11, с. 135].

Отже, можемо констатувати, що поняття “системний підхід” засноване на аналізі дослідження систем. Велика радянська енциклопедія описує “системний підхід” як напрям методології спеціально-наукового пізнання й соціальної практики, в основі яких лежить дослідження об’єктів як систем. Тому системний підхід сприяє адекватній постановці проблем у конкретних науках і виробленню ефективної стратегії їхнього вивчення. У контексті нашого дослідження важливо, що методологія і специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об’єкта (професіоналізм майбутніх психологів) і механізмів (формування професіоналізму майбутніх фахівців з психології), що його забезпечують, на виявлення різноманітних типів зв’язків складного об’єкта й зведення їх у єдину теоретичну картину [3, с. 476].

Тут доцільним вважаємо навести визначення поняття “професіоналізм”. Так, у Соціологічній енциклопедії дається таке трактування терміна: професіоналізм – високий ступінь оволодіння якою-небудь професією, що характеризується майстерністю та високою компетентністю. Досягнення працівником певного рівня професіоналізму базується на здобутті ним необхідного обсягу теоретичних знань і оволодінні трудовими вміннями та навичками в практичній діяльності. Удосконалення в професійному плані передбачає проходження індивідом ряду етапів, що включають різні форми спеціальної освіти, зростання кваліфікації, спеціалізацію [12, с. 345].

Філософський словник трактує системний підхід як методологічний напрям у науці, основне завдання якого полягає в розробці методів дослідження й конструювання складно організованих об’єктів – систем різних типів і видів. Хронологічно системний підхід приходить на зміну пошире-

ним XVII–XIX ст. концепціям механіцизму й за своїми сутнісним змістом протистоїть цим концепціям [13].

Слід зазначити, що найширшого застосування методи системного підходу набули при дослідженні складних об'єктів, що розвиваються, – багаторівневих, ієрархічних систем (біологічних, психологічних, соціальних тощо), як правило, таких, що самоорганізуються; більших технічних систем, систем “людина – машина” тощо. Тому до найважливіших завдань системного підходу належать:

- 1) розробка засобів подання досліджуваних і конструйованих об'єктів як систем;
- 2) побудова узагальнених моделей системи, моделей різних класів і специфічних властивостей систем;
- 3) дослідження структури теорій систем та різних системних концепцій і розробок.

Доречно буде вказати, що професіоналізм виникає в результаті спеціалізації на певній діяльності, яка можлива лише в суспільстві, заснованому на принципі поділу праці. Класична соціальна теорія розглядала феномен поділу праці у зв'язку з процесом суспільної диференціації й модернізації, що розуміється як вектор соціальної еволюції [13, с. 142].

З іншого боку, професіоналізм протистоїть міфологізованим уявленням про “природне повнокровне життя”, де людина не пов'язана путами стандартизованої рутинної щоденної праці. Поділ праці проникає в тканину соціальних відносин поступово, долаючи природну підозрілість з боку людей, які змушені все частіше визнавати свою некомпетентність у різних сферах. Можливо, саме тому подолання поділу праці як передумови відчуження сприймалося нагальним завданням багатьма ідеологіями прогресистського й архаїчного толку. “Як тільки починається поділ праці, – писали основоположники марксизму, – у кожного з'являється якесь визначене, виняткове коло діяльності, яке йому нав'язується і з якого він не може вийти: він – мисливець, рибалка або пастух, або ж критичний критик і повинен залишатися таким, якщо не хоче втратити засоби до існування” [8, с. 31].

У системному дослідженні аналізований об'єкт розглядається як певна множина елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні різноманіття зв'язків і відносин, що наявні як усередині досліджуваного об'єкта, так і в його відносинах із зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта як цілісної системи визначаються не тільки й не стільки підсумовуванням властивостей його окремих елементів, скільки властивостями його структури, особливими системоутворювальними, інтегративними зв'язками розглянутого об'єкта.

Отже, системний підхід є теоретичною й методологічною основою системного аналізу, зокрема, такого процесу, як формування [13, с. 231]. На думку М.С. Каган, основними методологічними компонентами системного підходу є три площини дослідження систем: предметна, функціональна й історична [10, с. 22].

Хоча системні уявлення існували здавна, оскільки однією з найважливіших споконвічних категорій філософії є категорія “ціле”, перший науковий варіант загальної теорії систем був запропонований у 1912 р. О. Богдановим у вигляді тектологічних міркувань, що передбачили сучасні теорії самоорганізації й загальних систем. Вчений стверджував, що будь-яку діяльність людини можна розглядати як певний матеріал організаційного досвіду й досліджувати з організаційної точки зору. Він одним із перших ввів поняття системності, визначивши стан системи рівновагою протилежностей. Постулатами його теорії є положення про те, що в результаті безперервної взаємодії формуються три види систем, які він поділяє на організовані, неорганізовані й нейтральні. При цьому він розробив ідею про структурну стійкість системи та її умов. А в самій системі одним з перших побачив два види закономірностей розвитку: формувальні, що приводять до переходу системи в іншу якість, та регульовальні, тобто закономірності функціонування, що сприяють стабілізації нинішньої якості системи.

Він ввів у науковий обіг також ряд цікавих понять, що характеризують етапи розвитку різних систем. Так, термін “комплексія” він вживав для позначення ситуації, коли система являє собою чисто механічне об’єднання елементів, між якими ще не почалася взаємодія. Термін “кон’югація” (за О. Богдановим) означає вже такий етап розвитку системи, коли починається співробітництво між її окремими елементами системи. Термін “інгресія” виражає етап переходу системи до нової якості (наприклад, зростання згуртованості, взаєморозуміння, спрацьованості колективу), а поняття “деінгресія”, навпаки, означає процес деградації системи, її розпаду як цілісного об’єднання. У нашому випадку важливим є постулат про те, що професіоналізм майбутніх психологів, який розглядається нами як система, буде переходити з однієї якості (низького рівня сформованості) до якісно іншої форми (високого рівня сформованості) завдяки заходам (реалізації педагогічних умов) формування професіоналізму майбутніх психологів у процесі спеціально побудованого навчального процесу вищої школи.

Багато авторами [1; 3; 5; 6; 8; 10] підкреслюють, що для осмислення напрямів реформування освіти з метою підготовки спеціаліста до дій у суспільстві постійних трансформацій методологічно важливо запровадити новий підхід до освіти, що на основі інтеграції всіх попередніх підходів дасть змогу формувати та розвивати професіоналізм майбутнього психолога в руслі системного підходу, акцентувати увагу саме на перетворювальній діяльності в контексті розглядання процесу формування професіоналізму студентів-психологів як системи.

Слід вказати, що наше дослідження методологічно будується не тільки на системному підході, а й на гуманістичному, що уможливорює відображення в дослідженні людиноцентристської тенденції в розвитку сучасного цивілізованого світу, визнання самоцінності особистості кожного учасника педагогічного процесу, в тому числі майбутнього психолога; ак-

меологічному, який дає змогу обґрунтувати закономірності формування професіоналізму майбутніх психологів; компетентнісному, що є підґрунтям для виокремлення компетенцій, які утворюють професіоналізм діяльності психолога; діяльнісному, що означає вимогу вивчати психічну діяльність у складі вищої, предметної (у логічному розумінні) діяльності суб'єкта; вивчати її за роллю в цій зовнішній діяльності, яка визначає саму необхідність психіки, її конкретний зміст, її побудову; розглядати психічну діяльність не як невиразний процес, а як діяльність суб'єкта в плані психічного відображення проблемної ситуації, як підкреслює П.Я. Гальперін; особистісно орієнтованому, який розглядає механізми особистісного існування майбутнього психолога: рефлексію, вибірковість, відповідальність, автономність тощо – як самоціль освіти, досягненню якої в кінцевому результаті підпорядковані його змістові та процесуальні компоненти, при цьому ефективність формування професіоналізму зростає завдяки тому, що цей зміст, набуваючи якісно нової особистісної суті, виступає як зміст і середовище становлення особистісного й допрофесійного досвіду майбутнього психолога; аксіологічного, що дає змогу розглядати процес формування професіоналізму майбутніх психологів з боку ціннісної сфери особистості та проблеми ціннісного ставлення; такий підхід передбачає перенесення акцентів з викладання студентам конкретної системи знань, чому приділялася першочергова увага педагогів у традиційній організації педагогічного процесу у ВНЗ, на озброєння молодих людей певними ціннісними домінантами, що мають забезпечити соціальну та професійно значущу спрямованість їхньої життєвої активності.

Та серед загальнонаукових принципів пізнання світу, людини та її буття, як відомо, найбільш ефективним і плідним у процесі дослідження вважають системний підхід. Для успішного використання системного підходу, на нашу думку, необхідно детально розглянути поняття “система”, “системний підхід”, їх генезис, можливості застосування в педагогіці й професійній підготовці майбутніх фахівців з психології. Система (від грец. *systema* – ціле, складене із частин; з'єднання) – безліч елементів, що перебувають у відносинах і зв'язках один з одним, які утворюють певну цілісність, єдність. За Великою радянською енциклопедією, поняття “система” в результаті тривалої історичної еволюції із середини ХХ ст. стає одним із ключових філолофсько-методологічних і спеціально-наукових понять. У сучасному науково-технічному знанні розробка проблематики, пов'язаної з дослідженням і конструюванням систем різного роду, проводиться в рамках системного підходу, загальної теорії систем, різних спеціальних теорій систем; у кібернетиці, системотехніці, системному аналізі тощо [6].

Професіоналізм, що розглядається з позицій системного підходу, являє собою не статичний (один раз заданий, незмінний), а динамічний стан майбутнього психолога, що безупинно змінюється. У процесі навчання у вищій школі, побудованого на спеціально організованих принципах, формується та розвивається професіоналізм майбутніх психологів, складають-

ся прийоми його компенсації, діяльність набуває якісно нових характеристик [7].

У процесі дослідження допрофесійного розвитку майбутнього психолога, сутності й механізмів формування в нього професіоналізму ми спиралися на принцип системності і в цілому на системну методологію (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, В.Г. Афанасьєв, І.В. Бестужев-Лада, А.А. Бодальов, Д. Брунер, Л.С. Виготський, Р.Г. Гурова, А.А. Деркач, І.С. Кон, В.П. Кузьмін, Н.В. Кузьміна, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясищев, К.К. Платонов, Н.В. Садовський, А.П. Ситников, А.Г. Харчев та ін.).

Необхідність системного підходу в дослідженні педагогічних умов формування професіоналізму майбутнього психолога пояснюється положенням Б.Ф. Ломова про те, що властивості особистості (що розуміються як власне особистісні якості) не можуть бути розкриті ні як функціональні, ні, тим більше, як матеріально-структурні. Вони належать до тієї категорії властивостей, які визначаються як системні. Цей підхід передбачає розгляд індивіда, що володіє особистісними якостями, як елемента певної системи, причому такої, що розвивається.

Згідно із системним підходом, особистість студента-психолога – це відкрита саморегульовальна система, функціонування якої можливе за наявності зворотного зв'язку між системою й середовищем. Це означає, що досить повне дослідження особистісно-професійного розвитку психолога потребує вивчення багатовимірного зв'язку цієї підсистеми, якою є особистість, з підсистемою освітнього процесу у ВНЗ, підсистемами міжособистісних відносин (у ВНЗ, сім'ї), підсистемою відносин суспільства в цілому тощо. Ця система розгортається через навчально-пізнавальну та навчально-професійну діяльність, наприклад, взаємодія з клієнтом або з психотерапевтичною, психокорекційною, навчально-тренувальною групою. Предметно орієнтована взаємодія (з викладачем, однокурсниками) становить необхідну сторону його навчально-професійної діяльності, а допрофесійні знання й уміння є важливим і необхідним компонентом його професіоналізму. Цей підхід дає змогу здійснити аналіз кваліфікаційних вимог до психолога як до майбутнього професіонала.

Аналізуючи дослідження, присвячені професіям типу “людина – людина”, до яких, безперечно, належить спеціальність психолога, можна констатувати той факт, що наявний у дослідженнях: розглядаються специфічні особливості діяльності представників в основному таких професій, як: лікар, юрист (О. Ліпман, М.А. Юровська), слідчий (Н.Д. Левитов), педагог (В.М. Коган). Останнім часом з'являється досить багато досліджень, присвячених професії психолога, аналізуючи які, можна говорити про те, що автори зосереджують свою увагу в основному на питаннях мотиву вибору професії психолога, специфічних особливостях його професійної діяльності.

При цьому дослідники підкреслюють, що психологу недостатньо володіти тільки психологічними знаннями, методиками, техніками. Специфіка професії психолога така, що особливі вимоги висуваються також і до особистості психолога, оскільки рівень і якість професійної майстерності,

успішність професійної діяльності психолога багато в чому визначаються не тільки рівнем володіння психологічними знаннями, а й залежать від особливостей розвитку його професіоналізму ще на етапі навчання у вищій школі. У зв'язку із цим у контексті проблем професійної діяльності психолога обговорюються не тільки питання, що стосуються змісту діяльності психолога, а й питання, пов'язані з вивченням особливостей майбутнього психолога, що сприяють його успішній професіоналізації.

Вивченню уявлень про зміст діяльності психолога в рамках системного підходу, її об'єкта, цілей, засобів було присвячене дослідження А.І. Донцової й Г.М. Белокрилової, зокрема, ними було встановлено, що система професійних уявлень психологів має дві складові: суб'єктну та предметну підсистеми. Розглядаючи ці підсистеми як взаємопов'язані й взаємодоповнювальні, вони відзначають, що суб'єктна підсистема включає в себе уявлення майбутніх психологів про фахівця з психології як суб'єкта професійної діяльності, тоді як предметна підсистема – уявлення про зміст діяльності психолога. Характеризуючи систему уявлень про психолога як суб'єкта професійної діяльності, автори вказують на те, що професійний світогляд психологів є дворівневим і включає в себе як варіативні поверхові уявлення, так і більш стійке репрезентативне “ядро”, до якого автори зараховують власне предметні уявлення, які характеризують праобраз результатів діяльності, способи їх досягнення, уявлення про зміст діяльності психолога.

Вивчаючи уявлення про зміст діяльності психолога, А.І. Донцов і Г.М. Белокрилова відзначають, що основні елементи професійної психологічної картини світу складаються в психолога в початковий період професійного самовизначення особистості й надалі не зазнають значних якісних змін у міру професійної соціалізації. Автори вважають, що професійний світогляд студентів-психологів формується на стику науково-теоретичного й життєво-практичного пізнання психічної реальності та відрізняється внутрішньою суперечливістю, еkleктизмом, використанням повсякденних схем інтерпретації й стереотипізованістю.

Проблемам професійної діяльності психолога присвячено також дослідження Г.Ю. Любімова. Аналізуючи результати опитувань студентів та випускників факультету психології МГУ, що проводились протягом ряду років співробітниками лабораторії “Психологія професій і конфлікту”, очолюваної проф. Е.А. Клімовим, Г.Ю. Любімов зазначає, що абітурієнт-психолог не має чіткого уявлення про майбутню професійну діяльність та характеризується відсутністю розуміння й усвідомлення її завдань та засобів реалізації. Наявний образ професійної діяльності у студентів, як, вважає автор, дифузний, неструктурований і багато в чому нереалістичний. Тому принцип системності як стрижневий у формуванні професіоналізму майбутніх психологів у ВНЗ втілюється в такому разі в необхідність формування у студентів системи знань про професійну діяльність фахівця з психології, що виступить передумовою успішності формування в них професіоналізму.

Висновки. Отже, професійна підготовка майбутніх фахівців з психології передбачає оволодіння системою допрофесійних та професійних знань, навичок і вмінь у галузі психології, а також розгляд процесу фахової підготовки психологів як системи формування професіоналізму. Однак ця педагогічна система професійної підготовки у вищій школі має специфічні особливості. При цьому професіоналізм являє собою не статичний (один раз заданий, незмінний), а динамічний стан майбутнього психолога, що безупинно змінюється. У процесі навчання у вищій школі, побудованого на спеціально організованих принципах, професіоналізм майбутніх психологів розвивається, складаються прийоми його формування, діяльність набуває якісно нових характеристик.

Література

1. Андреев А.А. Педагогика высшей школы / А.А. Андреев. – М. : Моск. межд. ин-т, 2002. – 264 с.
2. Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании / В.Г. Афанасьев // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 99–100.
3. Большая советская энциклопедия. – М. : Большая советская энциклопедия. – 1997. – Т. 23. – 567 с.
4. Каган М.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М.С. Каган. – М., 1974. – 231 с.
5. Клир Дж. Системология. Автоматизация решения системных задач : пер. с англ. / Дж. Клир. – М. : Радио и связь, 1990. – 544 с.
6. Клопов Р.В. Системный підхід як методологія дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання і спорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pfto/2009_4/files/ped904_22.pdf.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 312 с.
8. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с.
9. Окса М.М. Системный підхід у педагогіці: історичний аспект / М.М. Окса // Педагогічні науки : зб. наук. праць Бердянського державного педагогічного університету. – Бердянськ : БДПУ, 2007. – № 1. – С. 14.
10. Основы менеджмента : учеб. пособ. для вузов / О.А. Зайцева, А.А. Радугин, К.А. Радугин, Н.И. Рогачева. – М. : Центр, 1998. – 432 с.
11. Педагогические системы, педагогические процессы и педагогические технологии в современном педагогическом знании [Электронный ресурс] / Г.Н. Александров и др. // Образовательные технологии и общество. – 2000. – № 2. – Т. 3. – С. 134–149. – Режим доступа: http://ifets.ieee.org/russian/depository/v3_i2/html/4.html.
12. Социология : энциклопедия / сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 488 с.
13. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.
14. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 342 с.